

3. НМЛ, ф. Ркл, спр. 22, 633 арк.
4. Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. / [наук. ред. о. І. Пелехатий ; пер. о. І. Козович]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 301 с.
5. Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія / І. Скочиляс. – Львів : Вид-во Укр. католического університету, 2004. – ССVIII, 512 с.
6. Скочиляс І. Програма реформ у Львівській єпархії в післязамойський період: візитаційні інструкції Атанасія (Шептицького) 1732 та 1739 років / І. Скочиляс // Ковчег : наук. зб. із церковної історії. – Львів : [б. в.], 2000. – Чис. II. – С. 347–371.
7. Фіголь В. Церковні братства Галицької греко-католицької провінції у XVIII ст. / В. Фіголь // Богословія. Тримісячник. – Львів : [б. в.], 1937. – Т. XV, кн. 2–3. – С. 91–101.

УДК (436)“179/181”:33:323

Т. О. Панфілова –

*кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

Соціально-економічні та національно-політичні реформи в Австрійській імперії на зламі XVIII–XIX ст. та їх вплив на зародження структур українського громадянського суспільства

*Роботу виконано на кафедрі політичних наук і філософії
ЛРІДУ НАДУ при Президентові України*

У статті висвітлено наслідки реформаторської діяльності австрійських цісарів Марії-Терези та Йосифа II, зокрема скасування панщини та звільнення селян від поміщицької сваволі, створення власних селянських господарств. Розглянуто питання еволюції свідомості селян і зростання їх соціальної зрілості та громадської активності, показано їхню участь у створенні і діяльності громадських шпихлірів та шпихлірового фонду – предтеч структур громадянського суспільства у Східній Галичині, висвітлено погляди Івана Франка та Костя Левицького на роль цих громадських структур у соціально-економічних процесах Східної Галичини на зламі XVIII–XIX ст.

Ключові слова: Східна Галичина, реформи, громадянське суспільство, громадські шпихліри, шпихліровий фонд, селянське господарство.

Панфілова Т. А. Социально-экономические и национально-политические реформы в Австрийской империи на стыке XVIII–XIX вв. и их влияние на зарождение структур украинского гражданского общества. В статье освещены реформы австрийских императоров Марии-Терезы и Иосифа II о ликвидации крепостного права, освобождении крестьян от помещичьего гнета и образование собственных крестьянских хозяйств. Рассматривается эволюция мышления крестьян, рост их социальной зрелости и гражданской активности, участие в основании и деятельности общественных заготовительных пунктов (шпихлиров) и их фонда – предвестников структур гражданского общества в Восточной Галиции на стыке XVIII–XIX вв., освещаются взгляды Ивана Франко и Костя Левицкого на роль этих общественных структур в социально-экономических процессах Восточной Галиции в этот период.

Ключевые слова: Восточная Галиция, реформы, гражданское общество, крестьянское хозяйство.

Panfilova T. O. Socio-economic and Nationally Political Reforms in the Austrian Empire on the Fracture of XVIII–XIX of Item and their Influence on the Origin of Structures of Ukrainian Civil Society. Article dedicated to reforms of Austrian emperors Maria Theresa and Joseph II; abolition of serfdom and foundation private farms; evolution of peasants thinking, growth of their social maturity and civic activity; participation in foundation and functioning of civic storage points as forerunners of civic society structures in Eastern Halychyna at the turn of XVIII–XIX centuries; views of Ivan Franko and Kost' Levytskyu on these processes.

Key words: Eastern Halychyna, reforms, civic society, farm.

Оскільки проблеми громадянського суспільства Австрійської імперії майже не досліджувалися у науковій літературі, **мета** нашої статті – осмислити початковий етап формування структур громадянського суспільства у Східній Галичині в XIX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці XVIII ст. внаслідок поділу Речі Посполитої до складу Австрійської імперії було включено Східну (переважно українську) і Західну Галичину. Саме на цій території було створено нову адміністративну структуру, названу королівством Галіції та Лодомерії із центром у Львові. Східна Галичина займала приблизно 60 % королівства. За переписом 1857 р. на цій території проживало понад 2,5 млн осіб. Основну їх частину – 3/4 становили українці, решту – поляки, німці, євреї, чехи, словаки та представники інших національностей. 70 % населення краю було зайняте у сільському господарстві [1, с. 101–102].

Головні засади національної політики Австрійської імперії полягали в реалізації відомого принципу: «Divide et impera», тобто «Поділяй і володарюй». У конкретній ситуації королівства Галіції та Лодомерії, зокрема Східної Галичини, це означало наділення поляків певними привілеями, які передбачали їх панівну роль у реалізації політики імперії в цьому регіоні, а водночас в обмеженні українців можливостей реально впливати на соціально-економічний і національно-політичний розвиток. Така дискримінаційна ситуація загострювалася ще тим, що майже вся велика земельна власність у королівстві належала полякам, які, власне, і були фактичними господарями регіону. Саме тому українці послідовно і рішуче виступали за поділ Галичини на дві окремі адміністративні структури – східну й західну. Упродовж десятиліть реалізацію цих прагнень українці пов'язували насамперед з політикою просвітництва австрійських монархів – Марії-Терези й особливо її сина Йосифа II, яка була підпорядкована формуванню в усіх народів країни почуття єдності як важливого фактора її могутності.

Уже наприкінці XVIII ст. імператриця Марія-Тереза ухвалила закони, які врегульовували селянські повинності, обмежували права дідачів чинити суд над кріпаками, а 5 квітня 1782 р. імператор Йосиф II скасував особисту залежність селян від дідачів. Селяни здобували елементарні громадянські права: одружуватися без згоди пана, переселятися та обирати професію, передавати своє майно у спадщину, навчати дітей грамоти у школах або ремесла в місті. Патент від 16 травня 1786 р. обмежив панщину до трьох днів на тиждень, а 1787 р. було складено перший земельний кадастр; землі селянського користування (рустикальні) були відокремлені від панських (домініальних); а дідачам заборонено самовільно розпоряджатися ними. Селяни мали право спадкового користування своїми наділами. Владу дідачів над підданими обмежила заборона бити селян. Селяни мали право вільно продавати продукти свого виробництва, а сільським громадам надано право самоврядування. Патентом від 10 лютого 1789 р. Йосиф II скасував панщину та замінив її чиншем, розмір якого залежав від прибутків селянського господарства [1, с. 415–416].

Аналізуючи реформаторську діяльність Йосифа II, Іван Франко вважав, що урбаріальним патентом цісар прагнув узаконити порядок встановлення «справедливих відносин між феодалами і селянами». Цей акт був найсміливішим, справді революційним законом Йосифа II [8, с. 36].

Дослідник аграрних відносин в Галичині М. П. Герасименко дійшов висновку, що імператор Йосиф II будував аграрну політику, виходячи із завдань зміцнення централізму в усіх сферах Австрійської держави. Це означало, що він намагався дворянство поставити на службу державі, а в Галичині – перетворити шляхту в цісарських васалів і підданих. Водночас Йосиф II прагнув зробити кріпаків державними підданими, що могло бути реалізовано тільки законодавчим актом від 5 квітня 1782 р. про скасування особистої кріпосної залежності селян і надання їм елементарних громадянських прав. Саме закон про скасування особистої кріпосної неволі і став вихідним моментом розпаду домінії й активізації громадського життя селян на основі соціальної самодіяльності. З огляду на засаду, що спадкове землекористування є одним із дієвих факторів підвищення господарської ініціативи виробників, 26 квітня 1787 р. для Галичини видано декрет, за яким уся рілля, що на 1 листопада 1786 р. перебувала у користуванні селян, оголошувалася навечно селянською (рустикальною). Цим актом було закладено основи сталого селянського користування як важливого фактора підвищення продуктивності землеробства та покладено край монопольній владі домінії на продукти селянського господарства. Селяни отримали право вільно продавати продукцію свого господарства. Таким чином звільнення селян і ремісників від панської залежності та надання їм права вільного

продажу продуктів свого виробництва стимулювало ініціативу й підвищувало ефективність господарства.

Обмеження панщини та скасування численних повинностей і поборів скорочувало додаткову працю селян-виробників на поміщиків, давало можливість підвищувати продуктивність власного господарства.

Слід відзначити ще й церковні реформи Йосифа II, які він очевидно проводив для зміцнення державної влади та консолідації народів імперії. Було усунуто нерівність у правах католицької та греко-католицької церков, служителі якої, особливо нижчих рангів, перебували в напівкріпосному становищі. 1774 р. священники та їх родини були звільнені від панщини та військових постойів. Утримання духовенства держава взяла на себе, використавши для цього державний фонд земель із колишніх церковних маєтків. 1774 р. у Відні, а 1778 р. у Львові були засновані греко-католицькі духовні семінарії. Викладання у Львівській семінарії мало проводитися українською мовою. 1784 р. засновано Львівський університет, у якому дозволено викладати німецькою, польською й українською мовами. У Галичині розпочалося видання підручників рідною мовою для початкових шкіл. Ці ухвали викликали гостру негативну реакцію католицького духовенства і польської шляхти, яка загалом заперечувала існування українського народу.

Отож наступ великих земельних магнатів, особливо шляхти, через втрату монопольного права на продукцію селянського господарства і загалом у зв'язку зі скасуванням панщини постійно наростав, зокрема вони виступали за перегляд та анулювання цісарського патенту від 5 квітня 1782 р. Аналіз протестних акцій земельних магнатів і шляхти у вищій державній інстанції Австрійської імперії дають можливість чіткіше простежити еволюцію селянської свідомості, утвердження селянина як особистості і громадянина, тобто обставин, які сприяли формуванню селянської громади, що мала спільні соціальні й національні інтереси. Рішучий опір селян спробам шляхти і магнатів скасувати цісарські патенти Йосифа II прискорював ці процеси. Тому важливим наслідком пробудження селянина як особистості було зростання солідарності. Селяни почали виступати від імені всієї громади. Спротив і довготривалі процеси проти дідичів та шляхти були школою, у якій зневажене і пригнічене селянство здобувало соціальне виховання, внаслідок чого зростала ненависть до поневолювачів. Солідарність селян проявлялася в організованих діях не тільки проти шляхти, а й адміністративних властей. Зафіксовано випадки, коли селяни домоглися усунення з посад вейтів. Закон про скасування особистої залежності селян від дідичів став важливим етапом зростання громадської активності селян. Вони перетворювалися з об'єкта в суб'єкт соціально-економічних і національно-політичних процесів. Водночас чим більше селянин здобував прав від імперських законів, тим брутальнішим був наступ на ці права земельних магнатів і шляхти. Боротьба селян за свої права стала організованішою, селянська громада самовіддано захищалася, протиставляючи силі силу.

Яскравим свідченням соціальної зрілості та громадянської активності селянства Східної Галичини наприкінці XVIII ст. була їхня участь у створенні та діяльності громадських шпихлірів. Іван Франко, який досліджував цю структуру, у праці «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд 1784–1840» стверджував, що «справа заснування і довголітнього розвою» та зрештою «розв'язання громадських шпихлірів з огляду шпихлірового фонду в Галичині досі не те, що неосмислена, але й майже навіть не порушена в науці».

З'ясовуючи обставини виникнення шпихлірів, Іван Франко дійшов висновку, що після включення Галичини до складу Австрійської імперії, «верениця німецьких та чеських чиновників принесла з собою до Галичини, окрім своїх природніх аспектів, ще одну річ, якої не було у поляків, – почуття формального права, законності і бюрократичну точність та формалістику, смішну в очах широких шляхетських натур, щоб перемінити ту безладну масу сил на цивілізовану суспільність. Поляки зразу сміялися з тої окупації (Польщі Австрією), вважали її чимось вроді типового польського «заязду», який швидко мусів минутися». Звідси й починаються конфронтація та конфлікти магнатів і шляхти з цісарсько-королівською владою, яка була уособленням законності й порядку.

Аграрно-селянська політика Йосифа II була спрямована на зміцнення централізму в усіх сферах Австрійської держави. Імператор намагався поставити шляхту на службу державі і таким чином підпорядкувати її закону. Але вона постійно підозрювала цісарсько-австрійський уряд у підступних намірах і тому протестувала проти будь-якого чергового цісарсько-королівського закону, вбачаючи в цьому замах на її національно-господарські інтереси. Це відверто було продемонстровано під час

схвалення й особливо виконання реформаторських патентів щодо панщинного господарства, у яких шляхта вбачала загрозу основам її традиційно патріархальних принципів господарювання та «нечуване надужиття австрійської влади».

Таким чином, суперечності і конфлікти під час здійснення аграрних реформ виникали переважно між земельними магнатами та шляхтою – непримиренними ворогами аграрного законодавства, з одного боку, та цісарсько-королівською владою – творцем і виконавцем аграрних реформ і селянством – послідовним борцем за скасування кріпосного права й панщини – з іншого [7, с. 621–628]. Іван Франко зазначав, що простий люд Галичини щиро вітав Йосифові реформи, бо «в його переказах він – ідеал справедливості і народолюбного імператора, що наші селяни вимагають аби їх поставити на йосифінську урбарію, розуміли під цим заміну панщинної роботи на чинші, а це означає виконувати усі ті ненависні шляхті патенти і постанови».

Іван Франко характеризує правові соціально-економічні погляди імператора Йосифа II уже на початковому етапі його державної діяльності, власне у той час, коли створювалися громадські шпихліри та шпихліровий фонд. Імператор, зазначає Іван Франко, «був перейнятий поступовими думками», вважав, що «самовладний просвітський монарх своєю державною владою може піднести всю суспільність на вищий ступінь розвою», був переконаний, що «хліборобство є головним багатством краю, а стан селянський – найважливішим станом, тим, що своєю працею годує і збагачує всі інші (стани)». Йосиф II «постановив собі зробити все можливе для піднесення сього стану». 23 квітня 1781 р. у листі до надвірної канцелярії імператор «заповів, що його мета – знести в цілій державі підданське невольництво, запровадити умірковане підданство, а 5 квітня 1782 року видав патент про скасування підданого невольництва, 26 листопада 1782 – патент, який обмежив панщину трьома днями на тиждень та загалом чітко унормував всі інші повинності». Тому й не дивно, що 1772 р., довідавшись, що народів Галичини грозить загибель, велів створити урядові магазини і давати з них збіжжя селянам від кожного корця запасного збіжжя. Згодом Йосиф II видав патент для всіх Судетських країв, яким наказав скрізь по селах створювати громадські шпихліри. У патенті зазначено, що ця ухвала прийнята тому, що діяльність шпихлірів засвідчила їх добродійний вплив на маєтковий стан селянства.

Йосиф II переймався справою громадських шпихлірів і в Галичині, розуміючи їх потребу в цьому злидненному краю, тому доручив галицькому становому відділу підготувати пропозиції у цій справі: «На те, чи сей патент про обов'язкове застосування для створення громадських шпихлірів по всіх добрах дався б приложити і в Галичині» [7, с. 646–647].

Ось основний зміст відповіді галицького станового відділу імператорові: «Заснування громадських шпихлірів буде великим добром для краю, за допомогою для підданих, притиснених нуждою, захистом від лихви і від жебранини в дворах. Виділ становий уважає поважаним якнайшвидше приступити до виконання сеї думки, де тільки знайдуться відповідні будинки» [7, с. 648–649].

Ознайомившись зі змістом відповіді галицького станового відділу імператорові, Іван Франко з притаманною йому манерою полемізувати з опонентами зазначив: «Взірцева готовність, взірцева пильність і дбайливість – сповнити якнайшвидше цісарську волю», але у наступних пунктах безліч дрібних схоластичних, формалістичних, бюрократично-догматичних зауважень та претензій, про які «знавець тодішніх галицьких обставин може сказати лише одно: це ж очевидні кпини з цісарських намірів» [7, с. 648–649].

Усе ж усупереч цим дріб'язковим формалістично-критичним зауваженням керівництва галицького станового відділу імператор щиро перейнявся проблемами громадських шпихлірів і шпихлірового фонду та прискорив їх створення. І вже в червні 1774 р. Йосиф II опублікував свою «найвищу ухвалу» про закладання в Галичині громадських шпихлірів, хоча й не наполягав, щоб це було зроблено примусово. Однак він зобов'язав губернаторів започаткувати створення камеральних фондів і бодай в одній домінії заснувати шпихліри. Камеральні фонди були створені в Самборі та Дрогобичі. А 30 травня 1786 р. цісарсько-королівська канцелярія опублікувала розпорядження, яким зобов'язала губернаторів рішуче стягати кари та повертати їх на заснування громадських шпихлірів, а також закуповувати збіжжя для запасів, бо це, за словами цісаря, «найнадійніший засіб підтримки підданих».

Урбаріальним декретом від 24 лютого 1787 р. імператор зобов'язав губернаторів прискорити створення громадських шпихлірів, а декретами від 3 липня та 5 грудня 1787 р. велів від усіх підда-

них щороку брати по горцеві від корця на користь громадських шпихлірів у камеральних добрах, а також повертати саме на цю ціль той зсип, який зобов'язані були давати піддані за випозичене весною скарбове зерно (у голодний рік).

Тому декретом від 5 лютого 1780 р. цісар зобов'язав камеральні господарства запровадити громадські шпихліри і тримати у них чотири запаси щорічної потреби місцевих підданих [7, с. 642–647]. Однак він вважав, що не слід обмежуватися камеральними добрами, оскільки у приватних добрах така допомога підданам ще потрібніша. Цим цісар засвідчив, що послідовно йде до своєї мети – повсюдного створення громадських шпихлірів для захисту найбідніших прошарків селянства [7, с. 646–648].

Принципи заснування та функціонування громадських шпихлірів та шпихлірового фонду викладено в різних тогочасних проектах та статутах. Їх також докладно проаналізував Франко. Різні джерела та критичні роздуми Івана Франка дають можливість ствердити, що «за діяльність громадських шпихлірів та шпихлірового фонду відповідали три уповноважені: домінії, війт та громади, які й мали у своєму розпорядженні ключі від громадських шпихлірів» [7, с. 684–685].

Отже, маємо всі підстави ствердити, що шпихліри та шпихліровий фонд, по суті, підготували ґрунт для створення громадянського суспільства у Східній Галичині на зламі XVIII–XIX ст. Діяльність громадських шпихлірів та шпихлірового фонду було припинено 23–24 липня 1821 р. цісарською ухвалою. Але, незважаючи на цісарський указ, громадські шпихліри діяли і далі, стимулюючи водночас пошуки інших засобів соціально-економічного та національно-політичного захисту селянства та дрібногосподарських виробників загалом. У праці «Шпихліри і крамниці», опублікованій 1893 р., Кость Левицький зазначав, що «шпихліри – се не нинішня річ, про котру говорить у нас від давнього часу», все ж «нам тяжко здобутися на те, щоби у кожній громаді був свій шпихлір». З уваги на це він ще раз нагадав, що «шпихліри можуть бути заложені Старшиною громадською або іншими людьми у громаді», що до цього не потрібно жодних статутів, ані призначення влади, лише сама Рада громадська ухвалює це рішення. Ведучи мову про громадські шпихліри, Кость Левицький, на наше переконання, мав на увазі узагальнений образ різних спілок та товариств селянських громад. Підсумовуючи свої роздуми з цього приводу, Левицький зауважував, що «народ, який не має своїх добрих купців, мусить упадати. Торгівля є, отже, річ дуже важна, бо без неї ніхто, жоден народ не обійдеться». Аналізуючи міркування з приводу діяльності громадських шпихлірів та громадських спілок загалом, К. Левицький зробив такий висновок: «Шпихліри по громадах – то є безпека громадська на всякий випадок, а загроза – на голод – в тяжких роках. Крамниці по селах, то новий заробок для наших людей та джерело багатства нашого народу. Тому не відкидаймо обох сих справ на той час, як буде уже зле, бо тоді вже буде запізно, але берімося до діла зараз – поки час! Най в кожній громаді замість шинку та корчми, де пропадає наша праця, стане свій шпихлір громадський і крамниця християнська, де найдемо свою працю і добро». Отже, підсумовує автор: «Шпихліри в громаді – то хліборобська асекурація проти голоду і біди, але така асекурація, котру хлібороби самі собі платять і на котрій також самі заробляють». Далі К. Левицький підкреслює: «Робіть у громаді щоби жоден газда, що лиш може, не пожалував малого датку на шпихлір, та щоби кожда душа у громаді купувала все лише у своїй крамниці, бо як не будемо разом держатися, то наша робота на нічо не здається» [4, с. 4–7].

З'ясовуючи причини раптової появи цісарського патенту про припинення діяльності шпихлірів і шпихлірового фонду, Іван Франко зазначав, що цісарський патент було схвалено «відразу без ніякого мотивування, що його автор був на становищі діаметрально протилежним тому, яке займало досі австрійське законодавство», та що ця ухвала «зі становища державного переходить на становище приватного права» і що «всупереч усяким правовим нормам (патент) не привертає ідеально “ad integrum” (для відновлення) того стану, який був перед виданням тих постанов та оголошенням даровизни, але сам без мотивів розпоряджається добром, яке у шпихліровій справі “eo ipso” (тим самим) перестає бути публічним державним добром, а зробилося приватним добром тих властителів доміній, духовних та селян, що склалися на нього або для яких воно виразно даровано».

Щодо суті цісарського указу від 23–24 липня 1821 р. про припинення діяльності шпихлірів і шпихлірового фонду Іван Франко дійшов такого висновку: «Розум каламутиться від такого патенту. Це звичайний акт сваволі, який перекидає і топче всяку логіку, всяке почуття правди, та чому, нарешті, цісар мусів розв'язати Галицький Фонд, не порушуючи чеського і моравського?! І чому цісар розпорядився хлопською, громадською частиною шпихлірового фонду як своєю власністю, а

згодом, 1831 року створив нову кредитову інституцію – Фонд Четвертого полку уланів, зокрема й за рахунок шпихлірового фонду, ніби то для помочі бідним селянам». Адаже насправді «він використувався як допомога дворам та як компенсація домініям» за скасування панщини та «за панування над галицьким селянством».

Відповідаючи на запитання, хто власне виграв і хто програв унаслідок припинення діяльності громадських шпихлірів та шпихлірового фонду, Іван Франко підкреслював, що з розпуску громадських шпихлірів та шпихлірового фонду «не скористала Австрія, не скористав її скарб (окрім хіба що зацитькування моментального клопоту), не скористала й Галичина, а вже тим більше, – галицьке селянство. Скористала тільки галицька шляхта». Йшлося про десятки мільйонів форинтів, які можна було б використати для підвищення продуктивності селянських господарств, загалом для покращення становища селянства, адже очевидно, що внаслідок скасування кріпосного права та панщини, а також після пореволюційних аграрних реформ «наш народ вийшов убогим і темним, безродним, з неупорядкованими ґрунтами, без фінансової допомоги розвитку». Бо «в Галичині та більша власність, замість того, щоб мала рятувати і підпомагати меншу власність, від давен давно, мов який павук, висисає її». Далі Франко зазначає, що від 1848 р. «мала власність заплатила великій більше як півтора мільйонів ринських викупу за панщину і ще 66 мільйонів ринських викупу за пропінанцію, що коштом малої власності і за гроші із забраних урядом громадських шпихлірів, зложено вперше у Галичині для групового врятування великої власності “Galiciyskie towarzystwo kredytowe ziemskie”» [7, с. 687–691].

Саме з уваги на цю обставину проблема парцеляції великої земельної власності та компенсація за кошти громадських шпихлірів залишалася актуальною для селянства.

Однак повернемося ще до завершального етапу реформаторської діяльності Йосифа II. Уже зазначалося, що в той час наступ шляхти за скасування патентів цесаря щодо кріпосного права та панщини дедалі наростав. Причому якщо в попередні роки незадоволення аграрними реформами цесаря мало переважно застережний характер, то згодом воно переросло в протестні погрози та наступ проти влади. Під час схвалення урбаріальних реформ, які завдали матеріальної шкоди земельним магнатам, галицька шляхта ініціювала у Варшаві акцію «звільнення Галичини» з-під влади Австрії. За життя Йосифа II шляхта не наважувалася на такі відверті виступи, але смерть імператора, якого вона називала деспотичним, послужила сигналом для її рішучого наступу, тому син Йосифа II Леопольд змушений був піти на поступки шляхті, розпочавши, по суті, контрреформаційну політику. 15 лютого і 10 березня 1791 р. було ухвалено законодавчі акти про репресії проти селян. Якщо підлеглі чинили опір, закон дозволяв поводитися з ними як із непокірними та застосовувати військові езекуції. А тих, хто чинив опір двірським начальникам, земельним власникам чи окружній владі, карали киями. Провідників бунтів віддавали до суду як порушників громадського спокою. 1792 р. Леопольд загалом скасував чинний з листопада 1789 р. урбаріальний патент і наказав повернутися до колишніх норм оподаткування та панщинних повинностей. Однак законодавчі акції Леопольда не приглушили соціальної ворожнечі між селянством, шляхтою та земельними магнатами. Боротьба селян тривала, набираючи форм відвертих виступів. Важливою ознакою пробудження селянства було зростання їх солідарності, що характеризувало більшість селянських виступів, зокрема на Дрогобиччині, Самбірщині, Золочівщині та в інших округах під час селянських антифеодальних рухів 1846–1847 та в період революції 1848–1849 рр.

Висновки. Отже, по-перше, реформаторська діяльність Марії-Терези та Йосифа II, а також революція 1848–1849 рр. стали важливим етапом створення соціально-економічних та національно-політичних умов для зародження і формування структур громадянського суспільства.

По-друге, на основі імператорського рескрипту 22 квітня 1848 р. губернатор Стадіон оголосив міністерський рескрипт про скасування панщини й інших кріпосних повинностей. У ньому сповіщалося, що, починаючи від 15 травня 1848 р., у королівстві Галиції і Лодомерії всі панщини й усі кріпосні повинності скасовуються за винагороду в майбутньому за рахунок держави. Внаслідок реформ у Східній Галичині виникло понад 375 тисяч вільних селянських господарств, які, власне, і становили основний кістяк середнього класу, а отже й фундаторів громадянського суспільства [6, с. 169–175].

По-третє, Головна руська рада, утворена 15 травня 1848 р. як представницький орган населення Східної Галичини з друкованим органом «Зоря Галицька», створила у повітах і селах Східної Галичини 50 руських рад, які боролися за перетворення Східної Галичини в окрему автономну політичну

структуру. До місцевих рад обиралися селяни, міщани, інтелігенція, громадсько-політичні і культурно-освітні діячі. Головна руська рада заснувала культурно-освітнє товариство «Руська матиця», яке публікувало підручники рідною мовою. У програмі Головної руської ради були декларовані реформи у промисловості, сільському господарстві, соціальних відносинах для забезпечення вільного національного розвитку українського народу. У зверненні до царської влади у Відні Головна руська рада вимагала поділу Галичини на дві окремі адміністративні одиниці – Східну, де переважали українці, і Західну, заселену переважно поляками. Отже, можемо стверджувати, що Головна руська рада була першою політичною організацією, а відповідно й першою структурою українського громадянського суспільства в Галичині.

По-четверте, гурток «Руська трійця» (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький) був провісником незалежності й соборності України. Національно-демократичні традиції «Руської трійці» впливали на формування та становлення українського громадянського суспільства у Східній Галичині.

По-п'яте, церковно-освітні реформи на зламі XVIII–XIX ст. у Східній Галичині урівняли в правах католицьку і греко-католицьку церкви. Було засновано греко-католицькі семінарії у Відні, Львові та Ужгороді, Львівський університет, а також мережу народних шкіл, що сприяло підвищенню освітнього рівня молоді, насамперед сільської, формуванню української еліти, зокрема духовної, активного учасника культурно-освітніх товариств [14, с. 179–181].

Джерела та література

1. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарювання / М. П. Герасименко. – К. : АНУРСР, 1959. – 304 с.
2. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) / Володимир Гнатюк ; упоряд. Феодосій Стеблій. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 104 с.
3. Крип'якевич І. Шашкевичіана: статті, рецензії, публікації / І. Крип'якевич ; упоряд. Ф. Стеблій. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. – 92 с.
4. Левицький К. Про шпихліри і крамниці / Кость Левицький. – Львів : [б. в.], 1893. – С. 4–7.
5. «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України / В. І. Горинь, О. А. Купчинський, Ф. І. Стеблій та ін. – К. : Наук. думка, 1987. – 336 с.
6. Стеблій Ф. І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту / Ф. І. Стеблій. – К. : АН УРСР, 1961. – 184 с.
7. Франко І. Я. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр. / І. Я. Франко // Франко І. Я. Твори. В 50 т. Т. 44, кн. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 621–628.
8. Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині / І. Я. Франко // Франко І. Я. Твори. У 50 т. Т. 47. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 7–122.

УДК 94(438.41).08«1812»

Д. В. Хоміч –

*аспірант Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

«Мала війна» на Волині в 1812 році

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
СНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто військово-стратегічну ситуацію на території Волинської губернії наприкінці серпня – на початку вересня 1812 року. Показано хід та специфіку бойових дій між російськими та австро-польсько-саксонськими військами у зазначених територіальних і хронологічних межах.

Ключові слова: Волинь, «мала війна», «болотне сидіння», р. Стир, австрійці, саксонці, поляки, росіяни.

Хоміч Д. В. «Малая война» на Волини в 1812 году. Сегодня, несмотря на недавнее празднование 200-летнего юбилея победы Российской империи в противостоянии с наполеоновской Францией, современники редко